

УДК 338.22

DOI: 10.31891/2307-5740-2021-294-3-23

БАРНА М. Ю.

ORCID: 0000-0001-5248-9774

e-mail: martabarna@ukr.net

Львівський торговельно-економічний університет

ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

У статті вказано на ключові проблемні аспекти функціонування та розвитку національної економіки України в умовах активізації міграційних процесів, зокрема зовнішніх, трудових. Це втрата інтелектуально-кадрового капіталу, формування працедефіцитної кон'юнктури ринку праці, деградація територій, зменшення поступлень до центрального й місцевих бюджетів, загострення соціальних проблем і зростання в зв'язку з цим навантаження на бюджети тощо. Обґрунтовано актуальність формування та реалізації ефективної державної політики, орієнтованої на стримування обсягів зовнішньої та використання потенціалу внутрішньої міграції в Україні. Доведено, що одним з найбільш дієвих інструментів державного регулювання економіки у згаданому контексті є забезпечення самозайнятості населення шляхом започаткування та успішного ведення приватної підприємницької діяльності. Водночас, для цього в Україні потрібно істотно покращити бізнес-середовище. Показано, що однією з пріоритетних складових якісного бізнес-середовища є інфраструктура підтримки підприємництва. Обґрунтовано актуальні пропозиції з покращення інституційного середовища підтримки розвитку малого бізнесу в Україні.

Ключові слова: міграційні процеси, державне регулювання, соціально-економічний розвиток, підприємницький сектор, розвиток підприємництва.

BARNA MARTA

Lviv University of Trade and Economics

INSTRUMENTS OF THE STATE POLICY OF IMPROVEMENT OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS IN UKRAINE AS A FACTOR OF REGULATION OF MIGRATORY ACTIVITY OF THE POPULATION

The article points out the key problematic aspects of the functioning and development of the national economy of Ukraine in terms of intensification of migration processes, including external, labor. These are the loss of intellectual and human capital, the formation of a labor market shortage, the degradation of territories, the reduction of revenues to central and local budgets, the aggravation of social problems and the growing burden on budgets, and so on. The urgency of formation and implementation of an effective state policy focused on restraining the volume of external and using the potential of internal migration in Ukraine is substantiated. It is proved that one of the most effective tools of state regulation of the economy in this context is to ensure self-employment by starting and successfully running a private business. At the same time, this requires a significant improvement in the business environment in Ukraine. It is shown that one of the priority components of a quality business environment is the infrastructure to support entrepreneurship. Current proposals to improve the institutional environment to support small business development in Ukraine are substantiated. The priorities of the state policy of improving the associative and public infrastructure of entrepreneurial activity as an important area of support for small and medium enterprises and thus curbing migration processes in Ukraine include: 1) development and increase of competencies of associative business organizations; 2) ensuring cooperation between civil society organizations and associative business structures; 3) strengthening the interaction of government, associative business structures and civil society organizations in the field of transaction cost management. The scientific novelty of the study lies in the substantiation of a new institutional form of stimulating the development of small business in the country, as an institutional tripartite partnership of government officials and collective organizations of business and society. The practical significance of the research results is to use reasonable proposals in order to improve the existing infrastructure in Ukraine to support private business.

Keywords: migration processes, state regulation, socio-economic development, business sector, entrepreneurship development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Проблема зростання міграційної активності населення України на сьогодні набула високої критичності, що одночасно зумовлено дією як внутрішніх (зниження рівня та якості життя, проблеми зайнятості, бажання отримати освіту та реалізувати себе за кордоном, анексія АР Крим і збройний конфлікт на сході країни), так і зовнішніх (глобалізація, висока мобільність населення, цифровізація суспільства, спрощення процедур перетину кордонів) чинників. Масового характеру набув виїзд населення за кордон з метою працевлаштування. Здебільшого це сезонна, циркулярна трудова міграція, але зростає й кількість практик, коли відбувається міграція осіб разом із бізнесом.

Міграційні процеси набувають все більш загрозливих масштабів, призводячи до критично негативних соціально-економічних наслідків: втрата людського ресурсу, депопуляції територій, формування

працедефіцитної кон'юнктури ринку праці, зростання трудової міграції молоді, освітньої міграції. Відтак, зростання цих та інших загроз економічній безпеці України вимагає вдосконалення державної політики, яка, з одного боку, була б спрямована на стримування збільшення обсягів зовнішньої міграції, а, з іншого, – створення умов для самореалізації, започаткування і розвитку власної справи (бізнесу) в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Характеристичні аспекти, механізми та інструменти державної політики регулювання міграційних процесів аналізуються у дослідженнях Дж. Аньяну та Е. Ерхиджакпора [1, с.51–91], Дж. Дюрана, С. Массея та Р. Зентено [2, с.107–127], О. Мульської та І. Бараняка [3, с.119–136]. Безпосередня специфіка перебігу міграцій населення, їх соціальні та економічні наслідки. Передумови вивчено у працях О. Махонюка та О. Мульської [4, с.128–133], В. Гееця [5, с.7–22] та ін. науковців. Конкретні засоби державного регулювання міграційних процесів, використання їх потенціалу системно висвітлено у дослідженнях Е. Лібанової [6, с.313–328], Т. Васильціва, О. Ляш, Р. Лупака [7], Н. Оматі [8, с.1281–1297] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Попри наявність багатьох досліджень у сфері соціальної та міграційної політики, регулювання міграційних процесів ситуація в Україні продовжує погіршуватися, що є підтвердженням критично гострої потреби у ідентифікації та запровадження більш ефективних, передусім економічних, механізмів регулювання міграцій. Таким може стати розвиток приватного підприємництва, для чого слід удосконалювати інфраструктуру його інституційної підтримки.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування напрямів та засобів удосконалення інституційного забезпечення підтримки розвитку малого підприємництва в Україні як непрямого інструменту стримування надмірних міграційних процесів та використання потенціалу внутрішньої міграції.

Виклад основного матеріалу

Державна політика удосконалення асоціативної та громадської інфраструктури підприємницької діяльності як напрям стримування та мінімізації негативних наслідків зовнішньої трудової міграції з України, передусім, має бути спрямованою на такі три пріоритети: зростання чисельності та суттєве розширення можливостей бізнес-асоціацій та інших підприємницьких організацій; розвиток та розширення практик співробітництва організацій громадянського суспільства та бізнес-асоціацій; активізація інструментів координації дій (включно з виробленням єдиної стратегії і тактики) органів державного управління, місцевого самоврядування, бізнес-асоціацій та організацій громадянського суспільства щодо покращення бізнес-середовища заради стимулювання розвитку малого підприємництва як чинника заміщення активізації зовнішньої міграційної активності населення.

Причому видається доцільним й дотримання цієї послідовності при реалізації державної політики розвитку асоціативної та громадської інфраструктури підприємництва в Україні. Зокрема, передусім варто посилити роль бізнес-асоціацій (як ключового елемента в системі координації та сприяння розвитку, зменшення трансакційних витрат та підвищення ефективності господарювання малих і середніх підприємств), що на сьогодні залишається вкрай слабкою.

Натомість, в країнах, яким вдалось розвинути малий, а в подальшому й середній бізнес було забезпечено не лише значне сприяння розвитку бізнес-асоціацій, але й належне розширення їх можливостей та компетенцій. Так, у США функціонує близько 150 тис. асоціацій, що представляють інтереси кожної професії та галузі, близько 90 % з усіх найманих в економіці працівників належать до хоча б однієї асоціації; щорічно створюється близько 1 тис. нових асоціативних підприємницьких структур; чисельність найманого персоналу асоціацій перевищує 300 тис. осіб; 95 % асоціацій пропонує своїм членам власні освітні програми; 71 % асоціацій проводять галузеві дослідження чи здійснюють збір статистичних даних, що істотно доповнюють інформаційну базу офіційної статистики.

Утворення підприємницьких спілок, інституцій та асоціацій є необхідною умовою забезпечити додаткову стійкість, захистити соціальні, економічні та корпоративні інтереси; співпраця суб'єктів малого підприємництва у межах підприємницьких об'єднань є життєздатним інструментом громадянського саморегулювання в економічній сфері, що допомагає суб'єктам підприємництва адаптуватися до складних умов посттрансформаційного етапу розвитку економіки. Варто додати, що розвинена мережа та ефективна діяльність бізнес-асоціацій є й важливим напрямом зниження трансакційних витрат держави, зокрема пов'язаних зі збором інформації про ситуацію в конкретних секторах та видах економічної діяльності, налагодженням взаєморозуміння між бізнесом та профільними відомствами. Її функціонування сприяє зниженню трансакційних ризиків і невизначеності, створює передумови для більш ефективного управління процесами розвитку підприємницького сектора економіки.

Попри доволі активний розвиток вітчизняних бізнес-асоціацій, ефективність їх діяльності щодо забезпечення вищої ефективності господарювання у секторі малого і середнього підприємництва в Україні залишається недостатньою, зокрема за такими напрямками, як (1) відстоювання інтересів представників підприємництва в місцевих органах влади; (2) вплив на удосконалення дозвільної та погоджувальної систем; (3) сприяння розвитку коопераційних зв'язків між суб'єктами різних секторів підприємництва та видів економічної діяльності; (4) взаємодія суб'єктів малого і середнього підприємництва з зовнішнім

середовищем; (5) розвиток мережі регіональних та місцевих представництв; (6) об'єднання діяльності бізнес-асоціацій між собою та створення потужного представника інтересів «третього класу».

З огляду на вказане в Україні визріла необхідність по-перше, вирівнювання компетенцій та розширення повноважень асоціативних підприємницьких об'єднань. Йдеться про використання ефективних зарубіжних практик законодавчого закріплення таких прав бізнес-асоціацій, як на участь у формуванні та реалізації державної регіональної або галузевої політики; експертизу нормативно-правових актів, включно з закріпленням норми обов'язковості державних органів проводити таку експертизу з залученням представників бізнесу; участь в засіданнях профільних колегій при регіональних та місцевих адміністративних органах влади; включення представників асоціацій до консультативно-експертних рад та робочих груп при органах влади; визначення статусу вітчизняного чи регіонального виробника. Інституціоналізація вказаних прав, інших компетенцій і обов'язків, форм та видів може бути здійснена шляхом прийняття Закону України «Про підприємницькі об'єднання».

По-друге, органам влади необхідно економічними методами стимулювати збільшення клієнтської бази асоціативних підприємницьких організацій. Цього можна досягнути за рахунок просвітницької діяльності, спрямованої на популяризацію бізнес-асоціацій та переваг для суб'єктів підприємництва від членства у них. Проте органи влади можуть використовувати й такі способи сприяння, як співфінансування на конкурсних засадах інформаційних та аналітичних ресурсів, створюваних бізнес-асоціаціями; підтримка галузевих ініціатив (виставок, конкурсів, програм підготовки і перепідготовки кадрів, центрів трансферу технологій); узгодження планів (стратегій, програм) розвитку секторів та галузей економіки, розроблених бізнес-асоціаціями у відповідності до державних програм, що реалізуються профільними відомствами чи регіональними (місцевими) адміністраціями.

Наступним пріоритетним напрямом удосконалення вітчизняного асоціативного та громадського середовища підприємницької діяльності є посилення співпраці бізнес-асоціацій та організацій громадянського суспільства. Важливо зауважити, що певний позитивний досвід такої взаємодії вже напрацьований. Попри позитивні аспекти така діяльність є недостатньою (у контексті створення сприятливого середовища для мінімізації трансакційних витрат підприємництва) та здебільшого дублює завдання, що мають виконуватися бізнес-асоціаціями. Вважаємо, що роль організацій громадянського суспільства та їх взаємодії в аналізованій сфері з асоціативними підприємницькими об'єднаннями має полягати у швидкому і повноцінному поширенні в громадському середовищі справедливої інформації про проблеми та стан взаємодії влади і суб'єктів підприємництва, ефективність регуляторної політики, рівень та обсяги соціальної відповідальності підприємництва, а також вираженні суспільного ставлення до підприємницької діяльності, рівня її безпечності та ділової активності населення. Фактично організації громадянського суспільства мають виконувати роль так званого «провідника настроїв» суб'єктів інституційного тристороннього партнерства держави, суб'єктів сектора малого підприємництва та громадянського суспільства, спрямованого на мінімізацію трансакційних витрат підприємництва та держави.

З огляду на великий масштаб цієї проблеми видається доцільним поступове налагодження співпраці бізнес-асоціацій та інших громадських організацій, зокрема за окремими сегментами підприємницької діяльності відповідно до спеціалізації підприємницьких об'єднань. Так, доцільно налагодити договірну співпрацю у сфері молодіжного, жіночого, сільського, ремеслового, туристичного, венчурного та інноваційного підприємництва тощо. Взаємодія асоціативних підприємницьких та громадських організацій за цими напрямками дозволить популяризувати позитивні практики започаткування та здійснення, винести на широкий загальний план головні перешкоди і проблеми підприємницької діяльності, залучити інтелектуальний, науковий, культурний потенціал громадян для обґрунтування ефективних нагальних рішень та заходів розвитку вказаних напрямів підприємництва, у потенціалі яких криються резерви подальшого розвитку підприємництва в Україні.

Додамо, що дієвим й прикладним інструментом заохочення взаємодії бізнес-асоціацій та громадських організацій є фінансування регіональними і місцевими органами влади грантів (програмних заходів), спрямованих на підвищення рівня поінформованості суб'єктів підприємництва та населення, а також розробку нормативно-методичного забезпечення для державних службовців (передусім – посадових осіб дозвільних офісів та погоджувальних служб) щодо їх конкретних кроків та дій з метою спрощення процедур для суб'єктів підприємництва і населення, що бажає здійснювати підприємницьку діяльність, та мінімізації таким чином трансакційних витрат як представників бізнесу, так і держави, громади. Це дозволило б збільшити кількість організацій, що висвітлюють проблеми підприємництва та працюють над виробленням управлінських рішень у сфері регулювання його розвитку, а отже й критично збільшити кількість ринкових підприємницьких інституцій, удосконаливши структуру інституційної інфраструктури.

Розвитку програм взаємодії влади, асоціативних підприємницьких та громадських організацій сприятиме й реалізація органами влади заходів, спрямованих на підвищення рівня поінформованості громадськості і представників підприємництва про ініціативи держави з посилення та покращення вказаної взаємодії з подальшими конкретними кроками в напрямі організації зустрічей, включно з прийняттям програм чи офіційних рішень про спільну діяльність щодо розвитку підприємницької інфраструктури, безпосередньо підприємництва та зниження трансакційних витрат суб'єктів малого і середнього підприємництва.

Додамо, що об'єктивно існують особливості в соціально-економічному розвитку регіону, історичних, коопераційних, ментальних, культурних та інших характеристиках підприємницького середовища, що склалося в регіонах України. Це закономірно доводить певну неприйнятність обґрунтування єдиних типових рекомендацій для представників їх владних структур щодо розвитку взаємодій між владою, громадськими та асоціативними підприємницькими організаціями. Попри те, володіючи меншим адміністративним ресурсом, місцева влада має бути у більшій мірі зацікавленою в розвитку цих інституцій. На рівні місцевого самоврядування громадські об'єднання надають населенню можливість найбільш доступного спектру послуг участі представників підприємництва та населення в недержавних організаціях з формування економічної політики регіону. Більше того, включення потенціалу громадських об'єднань у здійснення реформи місцевого самоврядування та співпраця з місцевою владою дозволяє не лише розширити інституціональний підприємницький базис, але й надає реформам характеру підприємницько-громадської ініціативи, висунутої в межах інституційного тристороннього партнерства держави, суб'єктів сектора малого бізнесу та громадянського суспільства.

Відтак, досягнення загальносуспільного консенсусу шляхом врахування та координації інтересів, пошук згоди передбачають широкий діалог між владою, бізнесом і громадськістю при посередництві асоціативних та громадських об'єднань. Саме тому центральним органам державної влади необхідне забезпечення підвищення мотивації місцевих органів влади до розвитку інституційного тристороннього партнерства, розширення та зміцнення і правового забезпечення діяльності громадських об'єднань задля ширшого залучення їх до процесів розвитку економіки та суспільства.

Додамо, що далеко не вичерпаними в Україні залишаються можливості асоціативних та громадських підприємницьких організацій у сфері детінізації економіки як одного з важливих напрямів мінімізації трансакційних витрат не лише суб'єктів підприємництва, а й держави. Останні виходять з того, що накопичення крупних грошових ресурсів у секторі незаконного бізнесу створює якісно нову ситуацію, коли представники тіншового капіталу починають активно проникати у владні структури.

Мотивами для цього є: підвищення соціального статусу, забезпечення додаткового правового захисту, набуття впливу у владних структурах, лобіювання інтересів тіншового бізнесу, отримання конфіденційної та оперативної інформації, цінної для тіншового господарювання. Проникаючи в структури законодавчої та виконавчої влади, представники тіншового бізнесу активно просувають власні інтереси, блокуючи спроби реальної боротьби з корупцією, порушенням норм чесної конкуренції, ухиленням від сплати податків тощо. Перебуваючи на керівних посадах в органах виконавчої влади, представники тіншового бізнесу покривають «тінкові підприємницькі структури», приймають упереджені рішення з питань приватизації, виділення бюджетних коштів та надання державних замовлень, виділення земельних ділянок і надання ексклюзивних прав. Все це призводить до істотних трансакційних витрат держави та місцевих громад.

Причому обрання підприємцем сектора економіки (офіційного чи неофіційного) залежить від рівня трансакційних витрат його діяльності, адже витрати легальної поведінки суб'єкта господарювання є платою за дотримання законодавства. При цьому, як вже зазначалося, суб'єкт підприємництва повинен оплачувати одноразові витрати доступу до закону, пов'язані з отриманням права здійснювати певний вид економічної діяльності. Втім, започаткувавши підприємницьку діяльність, її суб'єкт й надалі постійно здійснює витрати продовження діяльності в рамках закону – сплачує податки і соціальні відрахування, підчиняється бюрократичній регламентації виробничих стандартів. Більше того, для вирішення цієї масштабної проблеми, бізнес-асоціаціям варто ініціювати об'єднання інтересів тих інституцій, що власне заінтересовані у детінізації економіки. Це, крім бізнес-асоціацій, органи влади (у тому числі правоохоронні), легальний бізнес та громадські організації.

Зокрема, вважаємо, що діяльність асоціативних підприємницьких організацій має бути спрямованою на: (1) розробку та обґрунтування рішень (стратегій, програм, операційних заходів) державної політики, спрямованої на детінізацію економіки; (2) ведення реєстрів суб'єктів легального підприємництва та виявлення підприємницьких структур, які здійснюють господарювання на тіншових, необліковуваних, так званих сірих чи змішаних засадах; (3) проведення просвітницької та консультативної роботи, спрямованої на недопущення переходу офіційно діючих підприємств у тіншовий сектор, а також «повернення» суб'єктів тіншової економіки до офіційної; (4) активізацію впливу на тіншовий бізнес через громадські організації, а також власних членів, рекомендуючи останнім не співпрацювати з тіншовими структурами; (5) вироблення кодексів корпоративної етики для своїх членів; (6) проведення наукових досліджень у сфері виявлення та протидії тінзації і корупції.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, роль асоціативних та громадських підприємницьких організацій є істотною та їх можливості доцільно використовувати для покращення інституційного середовища підприємницької діяльності і належного зниження критично високого рівня міграційної активності населення в Україні.

Державна політика удосконалення асоціативної та громадської інфраструктури підприємницької діяльності передусім має бути спрямованою на такі пріоритети: 1) розвиток та збільшення компетенцій асоціативних підприємницьких організацій (шляхом збільшення компетенцій активних бізнес-асоціацій, сприяння розширенню їх членської бази, законодавчого утвердження процедури лобіювання, включення представників бізнес-асоціацій до консультативно-експертних рад та робочих груп при органах влади,

створення управлінь (секторів) з проблем розвитку ринкової (підприємницької) інфраструктури); 2) забезпечення співпраці організацій громадянського суспільства та асоціативних підприємницьких структур (через ініціювання владними структурами налагодження договірної співпраці між бізнес-асоціаціями та громадськими організаціями за напрямками їх спеціалізації і за домінуючими джерелами трансакційних витрат, фінансування органами влади проєктів з підвищення поінформованості підприємців та населення про способи вирішення проблем у сфері трансакційних витрат та розробки методичного забезпечення дій держслужбовців, залучення громадських організацій до популяризації практик соціальної відповідальності підприємництва); 3) посилення взаємодії (включно з виробленням єдиної стратегії і тактики) влади, асоціативних підприємницьких структур та організацій громадянського суспільства у сфері управління трансакційними витратами (за рахунок прийняття і реалізації програм та концепцій розвитку взаємодії влади, бізнесу та громадянського суспільства, стимулювання співпраці за принципами співфінансування, міжсекторної, міжвідомчої та міжтериторіальної взаємодії, підвищення рівня поінформованості підприємницького та громадського середовища про ініціативи влади з посилення тристоронньої взаємодії, вплив держави на покращення політико-правової інституціоналізації співпраці з громадськими організаціями).

Важливо аби подальші наукові пошуки в цій сфері стосувалися обґрунтування засобів фінансово-економічної підтримки бізнесу в Україні.

Література

1. Anyanwu J., Erhijakpor E. Do remittances affect poverty in Africa? *African Development Review*, 2010, 22(1), 51-91.
2. Durand J., Massey S., Zenteno R. Mexican Immigration in the United States. *Latin American Research Review*, 2001, 36(1), 107-127.
3. Mulska O., Baranyak I. Formation of the forecasting model for Ukrainian-German migration system. *Economy and forecasting*. Vol. 2, 2019, pp. 119-136.
4. Махонюк О. В., Мульська О.П. Аналіз діяльності суб'єктів ринку міграційних послуг в Україні. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Збірник наукових праць. Вип. № 5 (133). 2018. С. 128-133.
5. Геєць В. М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи. Економіка і прогнозування. 2016. № 1. С. 7-22.
6. Libanova E. Labour migration from Ukraine: key features, drivers and impact. *Economics and Sociology*, 2019, 12(1), pp. 313-328. DOI: 10.14254/2071-789X.2019/12-1/19/
7. Васильців Т.Г., Іляш О.І., Лупак Р.Л. Проблеми та засоби конвергенції соціальної безпеки в Україні та ЄС. *Бізнес Інформ*, 2018, № 12 (491). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/problemi-ta-zasobikonvergentsiyi-sotsialnoyi-bezpeki-v-ukrayini-ta-es>.
8. Omata N. The Complexity of Refugees' Return Decision-Making in a Protracted Exile: Beyond the Home-Coming Model and Durable Solutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39 (8), 2013, 1281-1297.

References

1. Anyanwu, J. & Erhijakpor, E. (2010). Do remittances affect poverty in Africa? *African Development Review*, no 22 (1), pp. 51-91. DOI:10.1111/j.1467-8268.2009.00228.x
2. Durand, J., Massey, S. & Zenteno, R. (2001). Mexican Immigration in the United States. *Latin American Research Review*, no 36 (1), pp. 107-127. https://www.russellsage.org/sites/all/files/durand_massey_chapter1_pdf_0.pdf
3. Mulska, O. & Baranyak, I. (2019). Formation of the forecasting model for Ukrainian-German migration system. *Economy and forecasting*, no 2, pp. 119-136. <https://ideas.repec.org/a/eip/journal/y2019i2p119-136.html>
4. Makhonyuk, O.V. & Mulska, O.P. (2018). Analiz diyalnosti sub'yektiv rynku mihratsiynikh posluh v Ukrayini. [Analysis of the activity of the subjects of the migration services market in Ukraine]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. Collection of scientific works*, no 5 (133), pp. 128-133. http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2018_5_22
5. Heyets, V.M. (2016). *Ekonomika Ukrayiny: klyuchovi problemy i perspektivy* [Economy of Ukraine: key problems and prospects]. *Economy and Forecasting*, no 1, pp. 7-22. http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2016_1_3
6. Libanova, E. (2019). Labour migration from Ukraine: key features, drivers and impact. *Economics and Sociology*, no 12(1), pp. 313-328. DOI: 10.14254/2071-789X.2019/12-1/19.
7. Vasylytsiv, T., Ilyash, O. & Lupak, R. (2018). Problemy ta zasoby konverhentsiyi sotsialnoyi bezpeky v Ukrayini ta ES [Problems and means of social security convergence in Ukraine and the EU]. *Business Inform*, Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/problemi-ta-zasobikonvergentsiyi-sotsialnoyi-bezpeki-v-ukrayini-ta-es>.
8. Omata N. (2013). The Complexity of Refugees' Return Decision-Making in a Protracted Exile: Beyond the Home-Coming Model and Durable Solutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, no 39 (8), pp. 1281-1297. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.778149>

Надійшла / Paper received : 27.01.2021

Надрукована / Printed : 10.03.2021